

УДК 911+504.7:37.033

СУЧАСНА ЕКОЛОГІЧНА ТА ПРИРОДООХОРОННА ОСВІТА ЯК ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ РОЗВИТКУ НООСФЕРИ

Некос А.Н., Бодак І.В., Семибратова П.В.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
E-mail: alnekos@yandex.ru, innabodak@mail.ru, polina_semyhat@mail.ru*

У статті аналізується роль екологічної та природоохоронної освіти у процесі ноосферогенезу. Підкреслюється, що становлення ноосфери можливе лише за умови формування екологічного світогляду суспільства, що можна досягти за допомогою створення нової парадигми формальної та неформальної екологічної освіти, яка повинна ґрунтуватись на принципах неперервності, системності та комплексності.

Ключові слова: екологічна освіта, ноосфера, екологічне мислення.

ВСТУП

Антропогенна трансформація біосфери, що актуалізує проблеми ресурсозабезпечення та погіршення екологічної ситуації в світі, ставить людство перед необхідністю докорінного перегляду принципів свого існування. Єдиним шляхом припинення деградації навколишнього середовища є полярна зміна векторності розвитку суспільства на інтеграцію в русло біосферосумісної діяльності людства, що стає можливим за умови виховання екологічної культури населення, яке буде дбати про збереження довкілля для майбутнього покоління, а не тільки для задоволення власних потреб. Як відомо, будь-яка діяльність є зовнішнім проявом системи думок, що генеруються у свідомості людини в процесі мислення. В свою чергу, фундаментом для реалізації мислення виступає система знань, якими володіє особистість. Саме тому наріжним каменем становлення ноосфери є формування екологічної свідомості суспільства, тоді як практична реалізація даної ідеї потребує створення нової базово-концептуальної моделі екологічної освіти та виховання, стратегічно направленої на зміну людського світогляду в аспекті сталого, збалансованого розвитку. У зв'язку з цим, впровадження екологічної освіти в практику навчальних закладів сьогодні є дуже актуальним.

Проблематика екологічної освіти досить широко та різноаспектно висвітлена у науковій літературі. Зокрема, філософські основи розвитку екоосвіти розкриті у працях Вернадського В. І., Урсула А. Д., Дробнохода М. І., Когай Є. А. та ін., історичні аспекти – у доробках Швед М. С., Мамедова М. М. та ін., загальнопсихологічні та педагогічні аспекти – у роботах Дерябо С. Д., Зверєва І. Д. та ін., проблеми теоретико-методологічного забезпечення професійної освіти відображені у дослідженнях Рідей Н. М., Білявського Г. О., Лук'янової Л. Б., Бідюк Н. В., Рудишина С. Д. та ін. Однак незважаючи на значну кількість наукових досліджень у царині екологічної освіти та виховання, теоретико-інформаційна основа, методичні прийоми та підходи до організації екоорієнтованого навчально-виховного процесу у навчальних закладах потребують подальших розробок та удосконалення.

Метою статті є аналіз інтеграційної функції сучасної екологічної та природоохоронної освіти у процесі формування екологічної культури суспільства як фундаментальної основи для розвитку ноосфери.

1. ЕКОЛОГІЧНА ТА ПРИРОДООХОРОННА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ НООСФЕРОГЕНЕЗУ

Планетарний конфлікт техносфери із біосферою породжує дисбаланс функціонування біотичних процесів та поступово ставить під загрозу подальше існування людства. Порушення природної збалансованості екосистем внаслідок глобалізації техногенезу стає підґрунтям для виникнення екологічних криз. Інтенсифікація антропогенного навантаження на довкілля, яку тягне за собою індустріалізація суспільства, є практичним втіленням ідей антропоцентричного світогляду, при якому переважає споживацьке ставлення людини до природи.

Однак на порозі третього тисячоліття людство уже усвідомило нагальну необхідність докорінної переорієнтації розвитку цивілізації. Сьогодні глобальні екологічні проблеми набули світового розголосу, активізувалось міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля, концепції збереження навколишнього середовища та раціонального природокористування стали ключовими положеннями національної політики цілої низки країн світу. Активний розвиток науки та техніки, що робить людину головною геологічною силою на планеті [2, 3, 4], свідчить про те, що нині суспільство стоїть на порозі становлення ноосфери.

Ноосферна стратегія розвитку, як наголошує Моїсєєв М. М., передбачає розвиток, що не порушує гомеостазу біосфери та зберігає необхідний для людства еволюційний канал [9]. Саме на фундаменті ноосферної парадигми будується популярна нині концепція сталого розвитку, спрямована на забезпечення поступального, збалансованого економічного та соціального прогресу за умови збереження саморегуляції екосистем і введення екологічного імперативу. Таким чином, сьогодні ноосфера як сфера взаємодії суспільства та природи, в межах якої розумова діяльність людини стає визначальним фактором розвитку, перетворюється у нову загальнотеоретичну модель розвитку людства, у контексті якої існуючі філософсько-екологічні концепції (концепція стійкого розвитку, концепція коеволюції та ін.) стають конкретними способами реалізації на практиці ноосферних ідей [2, 3, 4, 9].

Як вважає Вернадський В. І., переорієнтація із антропоцентричної на ноосферну парадигми розвитку передбачає глобальний процес встановлення гармонійної взаємодії в системі «природа – суспільство – людина», який є можливим за умови ноосферизації суспільної свідомості [2, 3, 4]. Ноосферна свідомість розуміється як цілісна сукупність знань, уявлень і цінностей людства про способи раціоналізації взаємодії із природним середовищем для досягнення стану гармонійного співіснування і оптимізації соціальних відносин [10, 13]. Як зазначає Іванов С. А., ноосферному світогляду властиві наступні характеристики: 1) ґрунтування на ключових ідеях філософії російського космізму (всесвідності, антропокосмізму, панетизму, активної еволюції); 2) цілісність, інтегративність, що

включає в себе різноманітні області знань (наукове, гуманітарне, релігійне, філософське); 3) усвідомлення людиною себе самої та свого місця у навколишньому середовищі; 4) володіння нормами соціоприродної (ноосферної) етики [6]. Таким чином, ноосферизація свідомості є своєрідним каталізатором екологізації суспільства.

Разом з тим, у суспільстві XXI століття, яке здійснює ноосферний перехід, ноосферою свідомістю володіють досить обмежені групи людей (в основному, представники природничих наук – екологи, біологи, географи та ін.), в той час, як глобальні екологічні проблеми стосуються всього людства. Саме тому сьогодні особливо гостро постала необхідність удосконалення системи освіти, яка б забезпечила формування нової, ноосферної парадигми світосприйняття з особливим акцентом на молоде покоління [11, 13]. При цьому ключову роль у популяризації ноосферних цінностей та їх реалізації у практичній діяльності людини відіграє екологічна освіта.

2. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Згідно з Концепцією екологічної освіти України основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування екологічного мислення і свідомості та бази фундаментальних екологічних знань і навичок, необхідних для прийняття екологічно-обґрунтованих економічних рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, а з іншого боку, виконувати інтегративну роль у всій системі освіти [8]. Потрібно зазначити, що в екологічній освіті виділяють два тісно взаємопов'язані рівні: екологічний і природоохоронний. Екологічний рівень торкається питань динамічного протікання біотичних процесів у біосфері та функціонування екосистем, а природоохоронний рівень охоплює питання раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля та антропогенного впливу на навколишнє середовище.

Дискусії щодо необхідності активного розвитку екологічної освіти триває уже протягом значного часу, але масштабна екологізація людської свідомості поки що не спостерігається. Всі постанови, прийняті на багатьох засіданнях Ради ЮНЕСКО, присвячених питанню екологічної освіти, носять декларативний та рекомендований характер, тому сформульовані в них положення лише формально відображаються у політиці деяких держав. У 2003 р. на 166 сесії Рада ЮНЕСКО проголосила десятиліття освіти для сталого розвитку, а відповідно для збалансованого розвитку ноосфери, впродовж якого повинна змінитися роль освіти, в тому числі й екологічної, у житті суспільства. В Україні екологічна і природоохоронна освіта є одним з пріоритетних напрямків державної політики. Незважаючи на те, що у Концепції екологічної освіти України чітко сформульована нова парадигма екологічної освіти [8], на наш погляд, сьогодні все ще відсутні ефективні методики її впровадження в усі сфери суспільної діяльності.

Формування екологічної культури базується на впровадженні ноосферних цінностей у всі суспільні інститути, починаючи із дошкільних закладів і закінчуючи

виробництвом [2, 9]. Ефективність екологічної освіти, перш за все, залежить від її інтегрованості в життя суспільства, що забезпечується за допомогою її формальної та неформальної складових, відображених у Концепції [8]. Паралельне функціонування формальної та неформальної екологічної освіти забезпечує неперервність навчально-виховного процесу та систематизацію і поглиблення тих фрагментарних екологічних знань, набутих особистістю в різні вікові періоди та в різних сферах діяльності.

На сучасному рівні глобалізації суспільства та розвитку технологій масової комунікації неформальна екологічна освіта стає важливим інструментом маніпулювання свідомістю людини. Вільна від жорстких нормативних вимог та стандартів, неформальна освіта дає великі можливості для креативної екопросвітницької діяльності та застосування широкого набору методичних прийомів та підходів до подачі інформації. Охоплюючи всі верстви населення, дана складова екоосвіти дозволяє популяризувати екологічні знання серед різних суспільних груп. Враховуючи темпи розвитку рекламної діяльності, сьогодні одним із найбільш ефективних неформальних інструментів природоохоронної пропаганди є екологічна реклама. Зокрема, Всесвітній фонд охорони дикої природи (WWF) є автором яскравої та виразної екологічної соціальної реклами, яка сприяє формуванню екологічної свідомості населення по всьому світі.

Крім того, у зв'язку з активною інформатизацією суспільства зростає роль Інтернет-ресурсів як сучасного інформаційного освітнього середовища. В такому випадку екологічна просвітницька діяльність реалізуються через створення веб-сторінок, присвячених екологічній тематиці, організацію екологічних інформаційних порталів і форумів на офіційних сайтах екологічних громадських організацій, державних природоохоронних установ, а також обласних і районних адміністрацій. Слід виділити ряд переваг мережі Інтернет як способу популяризації екологічної інформації. Технічні можливості Інтернет забезпечують доступність та багатоаспектність інформації, електронний аналіз та обробку матеріалів, можливість перекладу закордонних інформаційних джерел, а також дозволяють обмінюватись думками та підтримувати зворотний зв'язок між користувачами з усього світу за допомогою спілкування он-лайн на форумах, чатах та ін.

Незважаючи на досить високу світову популярність неформальної екологічної освіти, сьогодні в Україні найбільший внесок у виховання екологічно грамотних громадян робить саме система формальної багатоступеневої екологічної освіти. Особливо актуальним напрямком реформування сучасної системи освіти є шкільна екологічна освіта, яка б охоплювала всі складові загальноосвітньої школи. Саме в школі як найважливішій ланці становлення особистості закладаються фундаментальні основи екологічного світобачення людини, прищеплюються навички раціонального використання природних ресурсів, бережливого ставлення до природи. Тому дуже важливим є підвищення екологічної грамотності учнів за допомогою впровадження у навчальний план екологічних дисциплін, спецкурсів екологічного змісту, екологізації навчальних дисциплін відповідно до специфіки їх змісту, збільшення кількості польових практичних занять, написання екологічних проектів та ін. Зокрема, важливим кроком у екологізації шкільної освіти є те, що

України з вересня 2013/2014 навчального року пропонується запровадження у загальноосвітніх школах нового загальнообов'язкового предмету – «Екологія».

Удосконалення навчально-виховного процесу відповідно до концепції сталого розвитку передбачає екологізацію системи вищої освіти з особливою увагою на професійну підготовку фахівців-екологів. Згідно з сучасними світовими тенденціями розвитку природоохоронної діяльності та педагогічної науки і практики сьогодні в Україні в базові навчальні плани підготовки спеціалістів усіх галузей суспільної діяльності в якості загальнообов'язкового курсу включена дисципліна «Основи екології», що дають студентам фундаментальні знання із загальної екології та неоекології, знайомить із основними законами та принципами взаємодії живих істот, в тому числі людини, із навколишнім середовищем.

Із 90-х років XX століття розпочинається активізація професійної екологічної освіти [1, 12]. Сьогодні фахівців-екологів освітньо-кваліфікаційних рівнів «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» і «магістр» готують у понад 100 вищих навчальних закладах по всій території України. Зокрема, серед пріоритетних вузів, які забезпечують багатoproфільну підготовку компетентних, висококваліфікованих та конкурентоздатних спеціалістів-екологів для різних галузей народного господарства, слід відзначити Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ), Одеський державний екологічний університет, Таврійський національний університет ім. В. Вернадського (м. Сімферополь), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Донецький національний технічний університет, Національний університет водного господарства і природокористування (м. Рівне) та ін.

Разом з тим, враховуючи спрямованість національної політики України на євроінтеграцію та активну міжнародну співпрацю нашої держави у сфері модернізації системи освіти та впровадженні ідей сталого розвитку в життя суспільства, назріває потреба у переорієнтації змісту сучасної вищої освіти. При цьому стоїть питання не стільки про зміну інформаційного насичення змісту освіти, як про пошук інноваційних підходів та методів навчання, зокрема, застосування комп'ютерних технологій, організація колективної форми навчання, використання інтерактивних методів, створення сучасних інформаційних екоосвітніх середовищ – мережеве, віртуальне дистанційне середовища навчання та ін. Крім того, важливим кроком є розробка міжнародних програм та проєктів з обміну для учнів, вчителів, студентів та викладачів, що сприяють збільшенню академічної мобільності, дають змогу ділитись найкращими здобутками та досягненнями у сфері екологічної освіти. Перейнятий досвід стає основою для реформування навчально-виховного процесу відповідно до світових стандартів та готувати фахівців-екологів, затребуваних і конкурентоспроможних на міжнародному ринку праці.

Звичайно, проблеми, які сьогодні характерні для системи екологічної освіти України, не вичерпуються описаним вище переліком. Однак, це лише спонукає до активного реформування та удосконалення екологічної освіти, спрямованої на формування екологічно свідомого суспільства на засадах ноосферних ідей.

ВИСНОВКИ

Фундаментом для активного ноосферогенезу є ефективна система екологічної освіти, завданням якої є впровадження ноосферних цінностей у життя суспільства та підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, які складають наукову основу збереження природи. Лише пропаганда екологічних знань, що реалізується за допомогою формальної та неформальної складових екоосвіти, дає змогу сформувати екологічну культуру суспільства, члени якого володіють принципами раціонального природокористування, розуміють суть природних процесів, можуть побачити логічний зв'язок між діяльністю людини та екологічними наслідками та головне – володіють почуттям відповідальності перед сучасними та майбутніми поколіннями за збереження біосфери. Таким чином, наявність суспільства, здатного до екологічного мислення, є необхідною умовою розумною коеволюції людини та природи та перспективою для розвитку ноосфери.

Ефективна система екологічної освіти є превентивним інструментом збереження довкілля, адже вона допомагає не тільки усунути наслідки антропогенного впливу на навколишнє середовище, але й раціоналізувати природокористування та попередити негативні наслідки нерозумної трансформації біосфери. Разом з тим, сьогодні мета і зміст екологічної освіти залишаються ще не в повному обсязі реалізованими на всіх рівнях навчання, починаючи від дошкільного і закінчуючи рівнем вищої та післядипломної освіти.

Список літератури

1. Білецька Г. А. Становлення професійної екологічної освіти в Україні / Г. А. Білецька // Наукові записки. Серія : Педагогіка. – 2011. – № 5. – С. 56 – 60.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 258 с.
3. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 270 с.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
5. Дробноход М. І. Філософія екологічної освіти: концептуальні основи / М. І. Дробноход // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 43 – 49.
6. Иванов С. А. Научное наследие В. И. Вернадского и педагогика развития ноосферного мировоззрения / С. А. Иванов // Успехи современного естествознания. – 2004. – № 9. – С. 46 – 46.
7. Когай Е. А. Аксиологические ориентиры экологического образования / Е. А. Когай // Философия экологического образования: монография / под общ. ред. И. К. Лисеева. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – С. 238 – 254.
8. Концепція екологічної освіти в Україні // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 7. – С. 3 – 23.
9. Моисеев Н. Н. Еще раз о проблеме коэволюции / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1998. – № 8. – С. 26 – 32.
10. Назаров А. Г. Понятие ноосферной реальности / А. Г. Назаров // Наукоеведение. – 2000. – № 2. – С. 118 – 131.
11. Некос А. Н. Концептуальні основи сучасної вищої екологічної освіти в Україні / А. Н. Некос, Н. І. Тимошенко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «География». – Т. 24 (63). – 2011. – № 2. – Часть 1. – С. 105 – 110.
12. Рідей Н. М. Теорія і практика ступеневої підготовки майбутніх екологів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Н. М. Рідей. – К., 2011. – 58 с.

13. Смирнов С. В. Структурирование ноосферогенеза в контексте ноосферной концепции / С. В. Смирнов // Проблема человека в свете современных социально-философских наук. – Вып. 3. – Елабуга : Изд-во ЕГПУ, 2006. – С. 83 – 92.

Некос А. Н. Современное экологическое и природоохранное образование как перспектива для развития ноосферы / А. Н. Некос, И. В. Бодак, П. В. Семибратова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – Серия «География». – 2013. – Т. 26 (65), № 3. – С. 253 – 259.

В статье анализируется роль экологического и природоохранного образования в процессе ноосферогенеза. Подчеркивается, что становление ноосферы возможно лишь при условии формирования экологического мировоззрения общества, которого возможно достичь с помощью создания новой парадигмы формального и неформального экологического образования, которая должна основываться на принципах непрерывности, системности и комплексности.

Ключевые слова: экологическое образование, ноосфера, экологическое мышление.

Статья поступила в редакцию 13. 09. 2013 г